

Nagy-Csere Áron

A múltfeltárók esete a posztmodernnel

Tabajdi Gábor és Ungváry Krisztián könyvéről

Tabajdi Gábor–Ungváry Krisztián: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon. 1956-1990. 1956-os Intézet–Corvina, Budapest, 2008. 515.*

Tabajdi Gábor és Ungváry Krisztián közös kötetének bemutatóján mind az '56-os Intézet, mind a Corvina Kiadó vezetője „korszakos jelentőségű” munka megszületéséről beszélt, ezzel szemben a művet a recenzens részletességével ismertető Romsics Ignác professzor szokatlanul kemény hangú bírálattal élt a szerzők irányában. Az ellentétes előjelű értékelések felkeltették érdeklődésemet, s még aznap izgalommal vegyes kíváncsisággal vettem kézbe a kötetet, hogy megtudjam, valóban „korszakos” mű született-e.

A könyv címadása már önmagában is elemzésre érdemes, ugyanis a szerzők – biztos, ami biztos – négy címet is adtak munkájuknak, de az is elképzelhető, hogy nem akarták veszni hagyni a sok jó ötletet. Ezek közül legnagyobb betűkkel az *Elhallgatott múlt* szerepel a borítón, amiből arra következtetek, hogy minden bizonnyal ez a főcím. A főcím ugyanakkor számos kérdést vet fel bennem: A múltat elhallgatták? Kik? A befejezett idejű melléknévi igenév arra utal, hogy most már nem hallgatják el? Ha már nem hallgatják el, akkor most végre megismerhetjük a TELJES MÚLTAT? Vagy ha még mindig elhallgatják, akkor vajon miről írnak a szerzők félezer oldalas könyvet? A talán túl sokat ígérő főcímmel képest az alcímek már valamivel több segítséget nyújtanak a tájékozódásban. Azonban a könyv elolvasása után némi hiányérzet támadt bennem az alcímekkel kapcsolatban is, hiszen az első alcím (*A pártállam és a belügy*) csak meglehetősen leszűkítve tárgya a kötetnek (a pártállamot ugyanis érdemben nem vizsgálja, míg a belügyi szervek közül csak a Politikai Nyomozó Főosztályra és a III. Főcsoportfőnökségre fókuszál), a második alcímben (*A politikai rendőrség működése Magyarországon*) ígérekkel szemben pedig nem foglalkozik behatóan a politikai rendőrség működésével. A borítón szereplő negyedik alcím (*1956-1990*) mérete mindhárom korábbi címtől eltérő, ezért aztán indokolt különállónak tekinteni. Hogy ez esetben melyik címre is vonatkozik a megadott időintervallum, csak sejtéseink lehetnek.

A főcímből – és persze a szövegben szinte oldalanként visszatérő „múltfeltáró”¹ igényből is – arra következtetek, hogy a szerzőpárost talán még nem fertőzte meg a történészek régi nyavalyája: az episztemológiai szkepszis. Eszerint ugyanis a „múltat” nagy valószínűséggel sem feltárni, sem elhallgatni nem lehet, de minden bizonnyal szembenézni sem lehet vele. Egész egyszerűen azért, mert a „múlt” elmúlt. Legfeljebb történészi interpretációkat (vagyis történelmet) konstruálhatunk „a múlt nyomaiból”. A „múlttal való szembenézés” – helyesebben: emlékezés – közéletben is elterjedt erkölcsi parancsa ugyanakkor igencsak megkérdőjelezhető norma, hiszen a „plasztikus erő” fogalmának kifejtése során már Friedrich Nietzsche is hangsúlyozta a felejtés fontosságát *A történelem hasznáról és káráról* című (valóban) korszakos munkájában. Nyilvánvaló tehát, hogy a figyelemfelkeltő főcím Ungváry Krisztián azon évek óta tartó küzdelmére utal, melyet az állambiztonsági iratok „megismerése” érdekében folytat, s egyben fel is menti a szerzőket a számonkérés alól. Hiszen a cím ismeretében az olvasó joggal gondolhatja, hogy ami hiányzik a szövegből, azt valakik „elhallgatták” a „múltfeltárók” előtt, a „megismerés” nehézségeinek, az „elhallgatók” erejének és hatalmának hangsúlyozásával pedig a szerzők egyidejűleg saját szerepüket is megkonstruálják, heroikus küzdelemként ábrázolva azt.

A recenzens és valószínűleg a leendő olvasók dolgát igencsak megnehezíti, kezeit alaposan megdolgoztatja az 1418 végjegyzet, hiszen félpercenként kell a kötet végére lapoznia annak, aki háttér-információkra vagy a „valóságthatást” erősítő referenciákra vágyik. Még szerencse, hogy a könyv kemény kötésben jelent meg, mert egy alapos olvasó valószínűleg csak egyszer tudná elolvasni a *paperback* kiadást. Nádas Péter „tartalmi és stilisztikai észrevételei” ellenére a szövegben sajnos meglehetősen gyakori a helyesírási, nyelvhelyességi és stilisztikai hiba. Ugyanakkor könnyen lehet, hogy

Esterházy Péter szintén tanácsokkal látta el a szerzőket, hiszen a figyelmes olvasó akár hivatkozás nélküli – még a bibliográfiából is kimaradó – vendégszövegre is bukkanhat. (20.)² Amennyiben az intertextualitás módszerét – amit a tudomány berkeiben többnyire még ma is plágiumnak bélyegeznek – szándékosan alkalmazza a szerzőpáros, őszinte örömmel köszöntöm a – formailag mindenképpen – első magyar posztmodern történeti munka megjelenését!

A „név nélküli társszerzők” beemelése mellett már a szerzőség homályban hagyása, egyúttal jelentőségének megkérdőjelezése is a posztmodern hatására utal. A *Bevezetésben* (figyelem: megint Esterházy) ugyanis az olvasó ígéretet kap arra, hogy a tartalomjegyzékből kiderül, ki melyik fejezetet írta, ám az ígéret – pár oldal visszalapozását követően – fricskának bizonyul. (Bár azok, akik konvencionális módon az elejétől a vége felé, oldalról oldalra haladva kezdik olvasni a könyvet, s közben figyelmesen végigböngészik a tartalomjegyzéket, valószínűleg nem lepődnek meg.) A szerzők mindezek mellett több részt is „közösén írtak”. Ez az alkotási folyamat talán ugyanúgy zajlott, mint Konrád György és Szelényi Iván klasszikus műve esetében: „Én elkezdtem egy mondatot, ő folytatta vagy ő kezdte el és én folytattam.”³

Formabontó módon a könyv második fele egyáltalán nem kapcsolódik szervesen a kötet első feléhez, s a *Bevezetés* sem ad instrukciót e szövegek recepciójára vonatkozóan. Egymáshoz sem kapcsolódó, a könyv hátlapján „esettanulmánynak” nevezett novellák (szám szerint 17) ezek, melyek egy részét a szerzők napi- és hetilapokban már korábban megjelentették. (Itt tehát már saját szövegek veszik át a vendégszövegek helyét, ami akár kvázi intratextualitásként is értelmezhető.) A címek itt is nagyon ígéretesek (a legjobb talán *Az „Ámor Háza”* és a *Szignalizáció, luxusbordély, fegyverkereskedelem és az elhárítás*), mivel azonban társadalomtörténészként kompetenciám nem terjed ki szépirodalmi alkotások elemzésére, ezért ezekkel az írásokkal recenziómban nem foglalkozom.

A könyv posztmodern elemei felett érzett örömet sajnos beárnyékolta a kötet történeti elemzésre vállalkozó részei, de könnyen lehet, hogy csak nem ismertem fel a komolyan ható felszín alatt megbúvó játékos iróniát. A levéltárakban végzett „több éves munka” (12.) mellett talán nem ártott volna a szerzőpárosnak néhány napot a nemzetközi szakirodalom forgatásával is eltöltenie, a három oldalas bibliográfia mennyisége és minősége ugyanis nincs arányban a munka hatalmas terjedelmével. A szovjetológiai kutatások eredményeit teljesen mellőző szerzők kritikátlanul, mindenfajta magyarázat vagy elemzés nélkül veszik át a „totális ellenőrzés” és a „totális diktatúra” – a szocialista rendszerek leírása céljából még a hidegháború kezdetén konstruált – fogalmát, miközben még az ötvenes és hatvanas évek totalitarizmuselméleteire (pedig Hannah Arendt alapműve magyarul is elérhető) sem hivatkoznak, nemhogy az ezeket megkérdőjelező revizionista iskola (főként Sheila Fitzpatrick) és a posztrevizionisták (elsősorban Stephen Kotkin) angol, valamint az *Alltagsgeschichte* irányzatának – NDK-val foglalkozó – német nyelvű irodalmára. Nem meglepő ezek után, hogy a szerzők néhány oldalban intézik el „a sztálinista modell” és „a kádári modell” vizsgálatát (17–21.), amiből kiindulva aztán az állambiztonság és a pártállam kapcsolatát – a könyv tulajdonképpeni tárgyát⁴ – magyarázzák.

A társadalomtörténeti ismeretek hiányosságait mutatja, hogy a bibliográfiában mindössze egyetlen releváns társadalomtörténeti munka szerepel,⁵ ám láthatóan ez sem hagyott mély nyomokat a szerzőkben, amit többek között az is bizonyít, hogy még a címét sem sikerült pontosan leírni. A szerzők ezzel erősítik azt a posztmodern munkákkal szemben gyakran megfogalmazott vádat, miszerint azok nem veszik komolyan a forrásaikra való hivatkozást. A kötet mindemellett hemzseg az általánosításoktól, leegyszerűsítésektől és sztereotípiáktól, ami persze arra is utalhat, hogy Tabajdi és Ungváry az episztemológiai szkepszis jegyében már leszámolt a (hagyományos és a társadalomtudományos) történetírás objektivitás- és valóságigényével. Kiváló példa erre, amikor a szerzők mindenfajta hivatkozás nélkül kijelentik, hogy a PRO állománya „(főként) zsidó származású munkaszolgálatosokból verbuválódott.” (18.) Nem állítom, hogy ez a köztudatban toposszá vált elgondolás elképzelhetetlen interpretáció, de tudomásom szerint eddig még senki sem végzett ezzel kapcsolatban empirikus kutatásokat. Fontos itt feltenni azt a nem elhanyagolható jelentőségű kérdést: Kit

tekintenek egyáltalán a szerzők „zsidó származásúnak”? A zsidó vallási elvek, a nürnbergi törvények, vagy a magyar zsidótörvények alapján határozzák meg a „zsidóság” kritériumait? Ezzel kapcsolatos korabeli statisztikák nem állnak rendelkezésre, az „érintett” személyek többségét pedig már valószínűleg nem lehet megkérdezni arról, milyen származásúnak tartják magukat. (Persze lehet, hogy erre a szerzők – „a történész mondja meg, ki voltál” elvét vallva – nem is kíváncsiak.) Egyébiránt felettébb kérdéses, milyen magyarázó erővel bír a „származás” „megállapítása”, s mennyire határozza meg az egyén identitását. Ez a megközelítés a haláltáborból/munkaszolgálatból visszatérő, bosszúra szomjazó zsidó ávós narratíváját erősíti, aminek megértéséhez azonban nem szükséges történeti szövegeket olvasni, elég csupán megnézni Szabó István didaktikus filmjét, *A napfény ízét*.

A szerzők a meglehetősen sematikus vezetői életrajzok adataiból kiindulva árnyaltan egyáltalán nem nevezhető társadalomtörténeti és statisztikai elemzésekbe bocsátkoznak. Akár a társadalomtörténet teljes félreértésének, végletes leegyszerűsítésének is tekinthető az *Egy átlagos III/III-as vezető életútja* címet viselő rövid, összegzésnek szánt epizód (96.), de a fent említett posztmodern elemek ismeretében hajlok arra, hogy ez esetben inkább a fikció és valóság, irodalom és történelem határainak Hayden White-ből táplálkozó tudatos elmosásáról lehet szó. Az „összegzést” csonkítatlanul idézem, a kulcsfontosságú részeket kurziváltam. Az utolsó mondatot külön is az olvasó figyelmébe ajánlom: „1932-ben, egy délkelet-magyarországi kistelepülésen született *szegény sorban (ma lenne 76 éves)*. Alapfokú iskolai tanulmányai elvégzése után alkalmi vagy segédmunkát végzett illetve kétkezi szakmát tanult. *Alacsony szocio-ökonómiai státuszából* a kiemelkedést az állampárt (az MDP, illetve MSZMP) mobilitási csatornáit biztosították számára. A hadseregből, pártiskoláról vagy az illetékes KISZ/pártszervek ajánlásával munkahelyéről került az állambiztonsági szolgálatokhoz, az 1956-os forradalom leverése után, *átlagosan 1958-ban*. (Az ÁVH-sokat leszámítva *átlagosan 1962-ben!*) 15-18 év szakmai munkája során sikeresen alkalmazkodott a változó politikai igényekhez, a ’megrendelő’ irányelveihez. A rendszer iránti hűségét aktív pártmunkásként is bizonyította, ezzel egyszersmind szert tett olyan kapcsolatokra is, amelyek az MSZMP-ben is segítették előmenetelét. A hatvanas évek végétől várható karrierjét már káderutánpótlási és iskoláztatási tervekben rögzítették. Hiányos általános és szakmai műveltségét folyamatos tanulással igyekezett pótolni. Majd szakmai sikerek, egy-egy állambiztonsági részterület megfelelő kezelése után került a III/III. vezető pozíciójába. Kinevezését nyugdíjazásig (olykor késleltetett nyugállományba helyezéséig) megtartotta. Munkássága során szerzett 12 kitüntetéssel, 13 jutalom emlékét őrizve, az átlagosnál magasabb, de nem kiemelkedő nyugdíjjal vonult vissza szolgálati éveit alatt megszerzett szolid, ámde az 1970-es évek óta fel nem újított budai otthonába.” Maró gúnyú, szarkasztikus paródiája ez a társadalomtörténetnek.

A származásra vonatkozó adatokat a szerzők a hivatalos elvárásoknak megfelelni akaró önéletrajzok esetében is legtöbbször referenciaként kezelik, s az ezekben szereplő, korántsem megbízható információkat az életút „rekonstruálásához” is felhasználják. Ugyanakkor a vezetői életrajzok szövegeinek létrehozásakor Tabajdi és Ungváry továbbra is irodalom és történelem posztmodern indíttatású egybejátszását kísérik meg. A fikció és valóság határainak elmosására irányuló törekvést alátámasztó két legjellemzőbb példa Pap János és Kucsera László pályaképe: „Hatalmának demonstrálásaképp egy esetben a műemlékvédelmi felügyelőség szeme láttára robbantott fel egy templomot, anélkül hogy erre engedélyt kért volna.” (102.) A mondatot magyarázó jegyzet a következő: „Bár a történet verifikálhatósága kérdéses, ennek ellenére illik Pap személyiségéhez.” (450., 287. végjegyzet); „Háy Gyula 1956. október 6-án az Irodalmi Újságban *„Miért nem szeretem Kucsera elvtársat”* címmel örökítette meg a felfuvalkodott pártkader típusát (többek közt ezért a cikkéért Háy 1957-ben hétéves börtönbüntetést kapott.) Bár Háy fiktív figuráról írt, *könnyen lehetséges*,⁶ hogy ezt róla, a közismert sztálinista bürokratáról mintázta.” (73.) A fenti példák alapján kijelenthető, hogy a szerzők – a címben sugalltakkal ellentétben – már bevallottan nem hisznek „a múlt valóságának megismerésében”, s egyfajta imaginárius álláspontra helyezkednek.

Egyet kell értenem a recenzió elején általam idézett kijelentéssel, miszerint Tabajdi Gábor és Ungváry Krisztián könyve korszakos alkotás, hiszen narrációjában posztmodern fogások egész sorát alkalmazó tudományos munka még nem született magyar nyelven. Ezen az sem változtat, ha esetleg kiderül, hogy a szerzők nem tudatosan, hanem ösztönösen, netán véletlenül alkalmazták a posztmodern eszköztárát, hiszen egy mű elkészültével „a szerző meghal”, nincs hatalma többé a szöveg felett, amelyet az olvasó szabadon értelmezhet.

¹ Tanulságos lenne megszámolni, hányszor szerepel a szövegben a „múltfeltárás” és a „múlttal való szembenézés” kifejezés, ám ez a munka a recenzensnél kitartóbb filológusra vár.

² Vö.: Krahulcsán Zsolt–Müller Rolf: A másképp gondolkodók – állambiztonsági szemszögből. *Rubicon*, 2002/6–7. 74–78. (A szóban fogó szöveg a 74. oldalon található.) A szám utánnymásban újra megjelent: *Rubicon*, 2007/1.

³ Konrád György–Szelényi Iván: *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*. Gondolat, Budapest, 1989. 318.

⁴ Vö. első alcím: *A pártállam és a belügy*.

⁵ Majtényi György: *A tudomány lajtorjája. „Társadalmi mobilitás” és „új értelmiség” Magyarországon a II. világháború után*. Gondolat–MOL, Budapest, 2005.

⁶ Kiemelés – N-CSÁ.